

– Veré qué puedo hacer por tu esposa. Ven mañana– (es mirà l'expedient i afegeix) –Esto está muy mal... malo... es roja... roja... muy roja. La Escuela FREIXENET es muy roja. De la escuela FREIXENET no puedo hacer nada...

Em deia aquell mestre:

– No hi ha paraules per a descriure el tipus de cultura que ens portaren.

Així es va liquidar una experiència pedagògica i, amb ella, una vegada més, la cultura i la vida del nostre Poble.

NOTES

- (1) *L'ensenyament popular a Catalunya de l'adveniment de la República al juliol del 1937*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura a, 1937, p. 71.
- (2) J. Seró, 'Els grups d'assaig"', *Magisteri català*, nº 234, 1937, p. 2.
- (3) Circular del CENU, s.d.
- (4) *Ibid.*
- (5) *Revista Tíbidabo*, nº 12, octubre de 1938.
- (6) *Ibid.* nº 1, octubre de 1937.
- (7) *Ibid.* nº 9, juny de 1938.
- (8) *Ibid.* nº 2, novembre de 1937.
- (9) *Ibid.* nº 12, octubre de 1938.
- (10) V. Gardeñas, "La tècnica Freinet", *Magisteri català*, nº 242 i 247, 1937.
- (11) L. Vázquez, *Revista Tíbidabo*, nº 7, abril de 1938.
- (12) F. Ferrer, *ibid.* nº 10, juliol de 1938.
- (13) J. Colomer, *ibid.* nº 4, gener de 1938.
- (14) *Revista Tíbidabo*, nº 8, maig de 1938.
- (15) J. Fernández, *Revista Tíbidabo*, n. 7, abril de 1938.
- (16) "Un mestre escriu", *Magisteri Català*, no 249, 1937.
- (17) *Revista Tíbidabo*, nº 2, novembre de 1937.
- (18) M. Matesanz, *Revista Tíbidabo*, nº 4, gener de 1938.
- (19) R. Rius, *ibid.* nº 6, març de 1938.
- (20) M. Pujol, *ibid.* nº 8, maig de 1938.
- (21) R. Bel, *ibid.* *ibid.*
- (22) A. Garcia, *ibid.* *ibid.*
- (23) Text col·lectiu, *ibid.* nº 2, novembre de 1937.
- (24) R. Bel, *ibid.* nº 4, gener de 1938.
- (25) *Revista Tíbidabo*, nº 5, febrer de 1938.
- (26) F. Bernaola, *ibid.* nº 4, gener de 1938.
- (27) R. Rius, *ibid.* nº 5, febrer de 1938.
- (28) G. Cadaviaco, *ibid.* nº 10, juliol de 1938.
- (29) A. Campano, *ibid.* nº 11, setembre de 1938.
- (30) F. Soler, *ibid.* nº 12, octubre de 1938.
- (31) Text col·lectiu, *ibid.* *ibid.*
- (32) *Revista Tíbidabo*, nº 8, maig de 1938.
- (31) Text col·lectiu, *ibid.* *ibid.*
- (32) *Revista Tíbidabo*, nº 8, maig de 1938.
- (33) *Ibid.* nº 11, setembre de 1938.

ALGUNES NOTES SOBRE LA CENSURA DE TEXTOS ESCOLARS DURANT ELS PRIMERS ANYS DEL FRANQUISME*

*M. Fortuny
F. Imbernón
R. Pujol*

A través d'aquesta comunicació voldríem posar de manifest que la censura dels llibres escolars durant la guerra civil i en els anys immediatament posteriors (1) es donà principalment a tres nivells, ja sigui de forma aïllada o interrelacionats: a) Comissions censors; b) concursos i c) control eclesiàstic i del "movimiento".

Si bé la censura s'exercí més intensament en el període esmentat, va continuar, com constatem en el textos legals (2), durant tota la II Dictadura. Al llarg d'aquests anys van orientar-se i enquadrar-se els continguts dels llibres dins d'uns paràmetres que coincidien amb la ideologia del règim i es va assegurar que no sorgissin desviacions respecte la doctrina oficial. Reiteradament les disposicions subratllen que els llibres d'ús escolar hauran d'ésser aprovats pel Ministeri d'Educació Nacional, tant en els continguts com en els aspectes tècnics, sense el qual no podran emprar-se en el primer ensenyament, ni com a manuals, ni com a llibres de lectura.

Hem fet servir com a fonts del treball les disposicions legals aparegudes als Butlletins oficials de l'Estat (B.O.E.). Amb el buidat de tots els decrets, disposicions i ordres hem pogut constatar la riquesa d'aquests materials a l'hora d'investigar aspectes fonamentals de la història recent de l'ensenyament obligatori, batxillerat i formació professional, etc... i la seva evolució.

a) Les comissions censors

Per a dur a terme les tasques de censura s'estableixen organismes específics. La seva creació es justificava pel fet que: "El libro escolar representa dentro de la orientación cultural de la enseñanza Primaria, una influencia que es necesario encauzar adecuadamente para lograr, con ello, dar a la Escuela, al maestro y a los niños aquella sana doctrina, saturada de espíritu religioso y patriótico, que constituye la esencia de nuestro Movimiento Nacional" (3).

La primera Comissió Censora, anomenada "Comisión Especial" de Llibres de lectura i manuals escolars de primer ensenyament, que en aquesta comunicació tractarem d'una manera preferent, fou creada per l'ordre del 20 d'agost de 1938 en plena guerra, i fou l'encarregada de supervisar els textos existents en el mercat per a fer-ne una tria i relacionar quins podien ser recomanats després de jutjar-los en el seu contingut religiós, moral, patriòtic, pedagògic, científic, literari, tipogràfic i preu de venda. Per altra banda, se li encarrega la supervisió dels originals inèdits que els autors i editors estaven obligats a presentar-li abans de la seva edició (3). Tal com es pot veure, la major part dels aspectes relacionats sobre els quals els comissionats havien d'avaluar eren eminentment ideològics. Cal afegir, a més, que mai no s'establiren per escrit uns criteris o barems en què basar la seva tasca valorativa i crítica, i també que les 8 persones encarregades d'aquest afer eren alts càrrecs dins el cos de funcionaris del Ministeri d'Educació, elegits i presidits pel sots-secretari del mateix Ministeri, homes de provada fidelitat al règim, i, en canvi, gairebé mai especialistes en relació als aspectes pedagògics i tècnics dels llibres escolars. D'això es desprèn i corrobora que la tasca encomanada a la Comissió fos eminentment ideològica.

La primera relació de llibres que podien utilitzar-se a les escoles de primer ensenyament va sorgir el 1939, abans d'acabar-se la guerra civil (4), ara bé, ja molt abans d'aquesta data s'exercí un rigorós control dels continguts dels textos. S'exercí per diferents canals. Un exemple prou conegut és que el govern va obligar a tots els governadors, alcaldes i d'altres delegats governamentals a col·laborar en aquesta tasca. Per una disposició del 4 de setembre de 1936 se'ls obligava "urgente y rigurosamente a incautar y destruir cuantas obras de matiz socialista o comunista hallasen en las bibliotecas ambulantes y en las escuelas" (5). De forma paral·lela s'obligava als inspectors a "autorizar el uso en las escuelas de obras cuyo contenido responda a los santos principios de la Religión y de la Moral cristiana, y que exalten con sus ejemplos el patriotismo de la niñez" (6). La imposició d'aquesta mesura fiscalitzadora es justificava amb aquest argument: "...la gestión del Ministerio de Instrucción Pública, y especialmente de la Dirección General de Primera Enseñanza, en estos últimos años no ha podido ser más perturbadora para la infancia. Cubriéndola con un falso amor a la cultura ha apoyado la publicación de obras de carácter marxista o comunista, con las que ha organizado bibliotecas ambulantes y de las que se ha inundado las escuelas, a costa del erario público, constituyendo una labor funesta para la educación de la niñez" (7).

Per altra banda, també abans de la publicació de les llistes d'obres aprovades per la Comissió, trobem ordres reiterant als Inspectors que recordin als mestres que no han d'adquirir cap llibre de text fins que la Comissió Especial acabi la seva tasca (8).

Novament a l'any 1945, trobem un conjunt de normes ben explícites sobre la censura a exercir sobre els llibres escolars. En el capítol IV, referent als Instruments pedagògics, de la llei d'Instrucció Primària, s'adverteix que no poden emprar-se llibres que prèviament no siguin aprovats pel Ministeri de Educació. I s'afegeix que aquests han de requerir «que su doctrina y espíritu estén en armonía con los títulos I y II de esta ley», títols en els quals en parlar de "los caracteres de la Enseñanza Primaria" conté paràgrafs tan significatius com aquest: "La Educación Primaria ha de infundir en el alumno el amor y la idea de servicio a la Patria, de acuerdo con los principios inspiradores del Movimiento (...)" o "(...) la educación primaria, inspirándose en el sentido católico, consustancial con la tradición escolar española, se ajustará a los principios del Dogma y de la Moral católica y a las disposiciones del Derecho Canónico vigente (...)" o "es misión de la educación primaria, mediante una disciplina rigurosa, conseguir un espíritu nacional fuerte y unido a instalar en el alma de las futuras generaciones la alegría y el orgullo de la patria con las normas del Movimiento y sus organismos", també "la educación femenina preparará especialmente para la vida del hogar, artesanía e industrias domésticas"... No val la pena estendre'ns més en l'aportació de frases significatives; és ben clar que el desig del Règim és el de conduir l'ensenyament dins el marc ideològic en què es mou i que, entre d'altres, es proposa valer-se dels llibres de text per assolir-ho.

Retornant al punt de les comissions dictaminadores, advertim que, al llarg del període franquista, aquestes canvien de nom, es reorganitzen, amplien o limiten en seu àmbit de competències, però mai no desapareixen.

Així veiem, per exemple, que dos anys després de ser creada la primera "Comisión Especial" aquesta amplia la seva tasca incorporant la missió de censurar totes les obres de caràcter pedagògic i, molt especialment, les que anaven destinades als mestres (9). Amb aquesta ordre hom evidencia la importància de la ideologització dels futurs mestres, a fi que la seva tasca professional esdevingui canalitzadora i transmissora dels valors religiosos, morals, polítics, econòmics, culturals... del Nou Règim. Anys després, el 1951, aquesta comesa fiscalitzadora dels llibres escolars va estar vinculada al «Departamento de Instrucción Primaria» (10) i posteriorment sota els següents organismes «Consejo Nacional de Educación» (11), «Comisión Técnica para el dictamen de libros de texto» o del "Gabinete de Orientación didáctica Escolar" o de la "Dirección General de Orientación Educativa" (12).

Com ja hem indicat en algun altre lloc, existiren paral·lelament d'altres organismes encarregats de la vigilància o censura dels llibres destinats a l'ensenyament mitjà, formació professional, batxillerat tècnic, etc., que aquí no aprofundim.

b) Els concursos.

Una altra forma de recaptar obres destinades als escolars fou per mitjà dels concursos promoguts especialment pel Ministeri d'Educació. Era una manera de promoure la creació d'originals inèdits sobre diferents disciplines i, especialment, de lectura, apològics del Règim, d'ideologia ultraconservadora i subordinats als principis del Movimiento.

Els principals concursos sobre llibres se celebraven anualment amb motiu de la "Fiesta del Libro". El primer concurs convocat que coneixem d'aquest tipus aparegué al B.O.E. de l'any 1937 (13), amb el lema de "El libro de España". En les bases del premi s'especificava que havia d'ésser "un compendio sobre la patria en el que debia figurar todo cuanto en ella deben conocer sus hijos para amarla con vehemencia y lucidez. Su historia, su carácter, sus costumbres, sus héroes (...) han de desfilan por sus páginas que habrán de estar llenas de entusiasmo y claridad. En la parte histórica ha de atender especialmente la refutación sencilla y valiente de aquellos pasajes de nuestra historia que han sido más tenazmente calumniados por la Leyenda Negra. La Unidad social, política y religiosa forjada por los Reyes Católicos, la Colonización de América, la Inquisición, la Contrarreforma, las guerras carlistas (...) ha de señalar acentuadamente la no interrumpida contribución de España a la civilización universal y, preferentemente, la coincidencia de estos esfuerzos civilizadores con el actual movimiento en que se prolonga su historia y su grandeza, contraponiendo la absurda tendencia separatista, la idea excelsa de unión de todas las religiones dentro de la gran Patria Española (...)" (14). És igualment significatiu que es remarqui en les bases que "(...) enseñará al niño, como características de la raza que debe admirar e imitar, la Fe cristiana, la hidalguía caballeresca, la cortesía exquisita, el valor militar, la ponderación de juicio" (15). En les indicacions metodològiques remarca que "(...) la expresión ha de ser clara, metódica y sencilla como su destino requiere. Ha de hablar continuamente a los ojos, ha de encantar la imaginación y el sentimiento". Aquests advertiments metodològics pretenen acomodar-se a l'infant per a poder influenciar-lo profundament. I així ho manifesta, de fet, amb aquests termes: "El niño tiene por naturaleza instinto proselitista. En sus juegos, en sus conversaciones, en todo tiende a tomar bando y partido y adherirse a él con toda vehemencia de su espíritu limpio. Se trata de aprovechar y orientar esta enorme fuerza, hasta hace poco sacrilegamente desaprovechada, del entusiasmo infantil. Se trata de hacer que los niños del porvenir tomen, definitivamente, partido por España"(16). És de subratllar que els autors que optessin al premi tanmateix havien de ser "españoles de probado patriotismo y adhesión al Movimiento Nacional, y, si pertenecieran al profesorado no haber sido objeto de sanción por parte de las Comisiones Depuradoras". Especificant finalment que "si alguno de los que resultasen elegidos no reuniesen estas condiciones, perderá el derecho al premio".

Amb aquestes paraules, que de fet no requereixen cap comentari, s'intenta assegurar no sols el contingut del llibre al credo polític del Règim, sinó també la lleialtat absoluta de l'autor.

Un dels primers llibres premiats del qual tenim notícia fou: "El muchacho español" de José Mª Salaverria, precisament per: "(...) su pureza de lenguaje, pureza de estilo, noble y logrado intento de exaltar los más destacados valores religiosos, morales y patrióticos de nuestro pueblo, obra que ha de crear fructíferas semillas en nuestras juventudes y contribuir con su amena lectura a la formación de la España que tenemos el firme propósito de crear". Per la qual cosa es va declarar obra de "Mérito Nacional" i es va recomanar a mestres i bibliotecaris a fi que la possessin a l'abast dels infants (18).

A títol d'exemple indicarem els enunciats d'algunes d'aquestes convocatòries del "Dia del Libro". El 1939 (19) amb "La confección de un catálogo comprensivo de las quinientas obras que con más acierto respondan a las necesidades científicas y patrióticas propias de un primer núcleo de Biblioteca general". L'any 1942 (20) sobre "Un trabajo bibliográfico que recogiera la producción española dedicada a la historia de la ciencia". Bibliografia que en el futur s'obligaria a incloure en els diversos llibres de text a fi que els alumnes "(...) conocieran los trabajos de los españoles más sobresalientes en cada materia, para honrar así la memoria de los que nos precedieron en la investigación y en el estudio y fortificar la admiración al genio de la raza" (21). També s'esmenta en les bases que en innombrables obres didàctiques "(...) se omite la labor de la ciencia española que, entre otros méritos incalculables, ofrece el de ser universalmente precursora" i que "(...) gracias a la elaboración de este estudio se podrá facilitar a los autores el cumplimiento de la nueva orden". L'any 1946 sobre una "Guía de lectura sobre obras modernas de artes y oficios" (22). El 1947 amb "Una lista completa y acertada de obras literarias de autores españoles y extranjeros modernos (XIX y XX) que desde un punto de vista moral puedan ser leídas por los jóvenes" i un segon premi "(...) por la adecuación a la comprensión infantil de la obra cervantina "Viaje al Parnaso" (23).

Més endavant les bases dels concursos van perdent el to i la forma marcadament feixistes, però sense deixar en el fons de ser uns instruments de selecció ideològica de llibres.

Cal mencionar dins d'aquest apartat un altre premi instaurat l'any 1963 (24) destinat a recompensar a les editorials que presentessin un catàleg amb un conjunt d'obres infantils i juvenils, per a nens o nenes, en llengua castellana.

Hem observat en relació als concursos que quan aquests es convocaven per a cobrir una llacuna bibliogràfica i, en el cas de declarar-se desert, per no haver-se presentat concursants o per no merèixer l'aprovació del Ministeri els que s'havien presentat, la "Dirección General de Enseñanza" proposava, amb urgència, l'encàrrec de la redacció a un especialista (25).

c) El control eclesial i del "Movimiento"

Pel concordat de 1953 l'Església va obtenir un conjunt de prerrogatives en el camp de l'educació. Per una banda va tenir el control exclusiu en matèria de llibres de religió, història sagrada i dogma; per l'altra, partici-

pava en el control de la resta de matèries i currículums escolars, basant-se en l'article número 26 de l'esmentat concordat, on s'especifica: "en todos los centros docentes se ajustará a los principios del dogma y la moral de la Iglesia Católica. Los Ordinarios ejercerán libremente su misión de vigilancia sobre dichos centros docentes en lo concerniente a la pureza de la fe, las buenas costumbres y la educación religiosa. Los Ordinarios podrán exigir que no sean permitidos o que sean retirados los libros, publicaciones o material de enseñanza contrarios al dogma y a la moral católica".

Abans de signar aquest concordat ja existiren entre l'Església i l'Estat convenis previs que li otorgaven els mateixos privilegis. Una constatació d'aquests fets és una disposició promulgada l'any 1937 (26) que remarcava que l'ensenyament de la religió no havia d'estar limitat a uns textos específics sinó que havia d'estar present en qualsevol capítol de la geografia, història, etc..., i en el cas que no hi fos, el mestre tenia l'obligació moral de fer el comentari adequat ja que de cada tema es podien deduir ensenyances morals i religioses. La «Jefatura del Servicio Nacional de Primera Enseñanza» el 1938 (27) remarcava, també, en mostrar programes, normes i mètodes per l'educació primària que "(...) La comisión ha dejado de incluir aquí los programas especiales de materia religiosa y de formación cívica (...) pero ha saturado de espíritu religioso y patriótico su labor, por considerar que también en el conjunto de las demás materias y, siempre que se pueda, en el detalle, es decir en toda la obra de educación de la niñez, deben resplandecer, como focos de color y luz que caldeen las voluntades e iluminen las inteligencias, los dos grandes amores que, bajo el mando supremo insigne del Caudillo, han de forjar la España Una, Grande y Libre que anhelamos: el amor a Dios y el amor a la Patria".

Remarquen també que tot eclesiàstic estava obligat a passar per la censura qualsevol llibre del que fos autor, incrementant la influència de l'Església en els llibres de les diferents disciplines escolars.

Tampoc no podem oblidar que l'Església mantenia un control directe o indirecte sobre potents editorials dedicades al llibre de text (veure editorials esmentades a la nota 4).

Anys més tard la jerarquia eclesiàstica va obtenir entre d'altres la prerrogativa de seleccionar i aprovar els llibres de text destinats als seus alumnes de les escoles primàries o de les del Magisteri de l'Església (28). També es recomanava que aquestes disciplines les donessin les autoritats eclesiàstiques.

Pel que fa a la inculcació ideològica política direm que es realitzava per mitjà de tots els llibres d'educació patriòtica i cívica, d'educació física i d'ensenyances de la llar. Des d'un primer moment la confecció d'aquests llibres va estar a mans de la "Delegación Nacional de Juventudes" i de la "Sección Femenina de FET y de la JONS". Cap autor no podia publicar un llibre d'aquestes àrees sense el rigorós control i dictamen favorable de la "Secretaría General del Movimiento", i també del "Frente de Juventudes" i de la "Sección Femenina" respectivament, segons el llibre anés destinat a nois o a noies. Disposicions que trobem al llarg de tot aquest període i que fan referència evidentment a tots els nivells educatius, Ensenyament Primari, Ensenyament Mitjà, Ensenyament Professional i Escoles de Magisteri (29).

Igual com hem advertit en matèria religiosa hi ha ordres i disposicions que aconsellen que totes les matèries escolars estiguin impregnades d'esperit patriòtic. I, similarment al que ja hem assenyalat més amunt, en parlar de control eclesiàstic, també en l'apartat patriòtic, cívic, d'educació física, els instructors encarregats d'impartir aquestes ensenyances havien d'ésser instructors afiliats al F.J. o S.F.

NOTES

(*) En la confecció d'aquest treball agraïm l'ajut del professor Claudio Lozano de la Universitat de Barcelona.

- (1) En aquest treball es basen únicament en els BOE, apareguts des del 1936 en zona franquista. En l'època de guerra no hem buidat i analitzat els textos legals promulgats pel Govern republicà (Gaceta de Madrid 1936 i Gaceta de la República 1937/1939).
- (2) Com a mostra de tals disposicions, les publicades en el BOE el 25 d'agost de 1942, ordre del 17 d'agost del mateix any, la del 21 i 22 d'octubre de 1951, circular del 19 d'octubre, la del 17 de febrer de 1953, la de l'1 d'abril de 1958, 9 d'agost de 1958, la de l'1 i 2 d'abril de 1969, 12 i 13 de març de 1971, 22 de juliol de 1972 i 13 de setembre de 1974.
- (3) Ordre del 20 d'agost de 1938 publicada al BOE el 25 d'agost.
- (3') Vegeu l'ordre del 6 de maig de 1940 firmada pel Molt Illtre. D. José Ibañez Martín.
- (4) La llista de les obres apareguda al BOE el 22 de març de 1938 és la següent:

Editorial «Hijos Santiago Rodríguez»

Fábulas en verso, por Tomás de Iriarte.
Fábulas Literarias, Félix Mª Samaniego.
Para mi hijo Mateo Bustamante.
Don Quijote de la Mancha, Miguel de Cervantes.
Gabiotas, Antonio G. Onieva.
Héroes, idem.
Escudo Imperial, idem.
La Lecciones del Padre, Mariano Rodríguez.
Viaje Infantil, idem.
Hombres y Obras, Fernando Rodríguez.
La Escuela y la Patria, Santiago Fuentes.
Espejo y Gloria de España, Julián Elizondo.
La Nueva emoción de España, M. Siurot.
Curso de Lengua Española, Peñín y Rubio.
Segundo Curso de idem, idem.
El Libro de Literatura, Berrueta.
Enciclopedia, Grado Primero, H. S. Rodríguez.
Enciclopedia, Grado Segundo, idem.
Enciclopedia, Grado Tercero, idem.
Nuestros Poetas (para el maestro), Margarita Mayo.
Los niños y los gusanos de seda, Pedro Almarza.

Editorial «Bruño»

Valentín o el niño bien educado, Bruño.
Tesoro de conocimientos útiles, idem.
Lecciones de Lengua Española, Primero, idem.
idem, idem, Segundo, idem.
Ídem, idem preparatorio, idem.
Ejercicios graduados de Cálculo, idem.
Ídem, idem, idem (maestro), idem.
Aritmética elemental (Libro del alumno), idem.
Aritmética, Segundo Grado, idem, idem.
Aritmética decimal, idem, idem.
Ídem, idem (libro del maestro), idem.
Nociones de Álgebra (Libro del alumno), idem.
Geometría, Segundo Grado, idem, idem.
Ídem, idem, (libro del maestro), idem.
Ídem, idem (libro del alumno) idem.
Historia de España, Primer Grado, idem.
Ídem, idem, Segundo Grado, idem.
Historia Sagrada, Primer Grado, idem.
Ídem, idem, Segundo Grado, idem.
Ídem, idem, Tercer Grado, idem.
Vida de Nuestro S. Jesucristo, idem.

Los niños y los árboles, idem.
 Los niños y las abejas, Pablo Lastra.
 En el campo, Grado Primero, Angel Bueno.
 El libro de la naturaleza, Manuel Galán.
 Fleury, Catecismo histórico.
 Historia Sagrada, P. Loriguet.
 Catecismo, Ripalda.
 Catecismo, Astete.
 Catecismo, Ripalda, Astete.
 Diálogo del Catecismo, Fleury.
 Historia Sagrada (Inédito), J. Pérez de Urbel.

Editorial «Luis Vives»

Silabario Moderno, Edelvives.
 Catón Moderno, idem.
 Lecturas, Primer Grado, idem.
 Lecturas, Segundo Grado, Edelvives.
 Lecturas, Tercer Grado, F. T. D.
 Gramática, Primer Grado, Idem.
 Gramática, Segundo Grado, Edelvives.
 Aritmética, Primer Grado, idem.
 Aritmética, Segundo Grado, idem.
 Geometría, Primer Grado, idem.
 Cálculo Moderno, idem.
 Teneduría, Primer Grado, Idem.
 Segundo Grado de Historia de España, idem.
 Idem Segundo Grado, idem.

Editorial «Sociedad de Maria o Marianistas»

La cartilla S. M., S. M.
 Observaciones, idem.
 Sentimientos, idem.
 ¡Madre España!, idem.
 Nociones de Aritmética, idem.
 Aritmética, Grado elemental, S. M.
 Aritmética y Geometría, idem.

Editorial «El Magisterio»

Primeras lecturas, Ascarza y Solana.
 Lecturas de oro, Ezequiel y Solana.
 Lecturas infantiles, idem.
 Fábulas educativas, idem.
 Nuevas fábulas, idem.
 Vidas de grandes hombres, primera, idem.
 Idem, segunda, idem.
 Recitaciones escolares, idem.
 Alboradas, Poesías, idem.
 Las memorias de Pepito, idem.
 La niña instruida, idem.
 Invenciones e inventores, idem.
 Cervantes educador, idem.
 La Patria española, idem.
 Gramática, idem.
 Ortografía, idem.
 Victoria, Pilar Oñate.
 El Hombre, Fernández Ascarza.
 Historia y Geografía Hispano, A. Ezequiel Solana.
 El Cielo, Ascarza.
 Historia Sagrada, Ezequiel Solana.

Editorial «Sánchez Rodríguez»

Cartilla, Primera Rayas, Rodríguez Alvarez.
 Idem, Segunda Rayas, idem.
 Idem, Tercera Rayas, idem.
 Rayas, Primera Parte, idem.
 Rayas, Segunda Parte, idem.
 Rayas, Tercera Parte, idem.
 Rayas, Obra completa, idem.
 Los Forjadores de la nueva España, Gustavo del Barco.
 Nosotros, Blanco Hernández.
 Rueda de los espejos, idem.

Libros de D. Ochofe Naverán

Album poético infantil, O. A. de Naverán.
 Lectura i escritura simultáneas, idem.
 Escritura al dictado, idem.
 Lecturas infantiles, idem.
 Nuevo Método caligráfico, idem.

Editorial «La Educación»

Método racional de lectura, Ricardo González.
 Conocimientos, E.G.V.
 Un año escolar, idem.
 Mis camaradas y yo, Primera Parte, idem.
 Idem, Segunda Parte, idem.
 Enseñanzas (original inédito), idem.
 Emocionario infantil, Federico Torres.
 Leedme, niñas, idem.
 Nuevas lecturas patrióticas, Antonio Fernández.
 Inquietudes (original inédito), idem.
 la vida; el mundo y sus cosas, José Osés.
 Idem, idem, Segundo Curso, idem.
 Idem, idem, Tercer Curso, idem.
 Iniciaciones, primera parte, E. González.
 Idem, segunda parte, idem.

Editorial «Porcel y Riera»

Vida Infantil, Grado preparatorio, Porcel.
 Fragmentos para dictado, idem.
 España, la bella, idem.
 Cálculo elemental, Riera.
 Problemas, Grado Elemental, idem.
 Problemas, Grado Superior, idem.

Editorial del «Corazón de Maria»

Aritmética Segundo Curso, P. M. Ferrán.
 Idem Tercer curso, idem.
 Geometría, idem.

Editorial «Flores»

La Tierra, Adolfo Maillo.
 La vida, idem.

Libros de don Jesús González

Formación religiosa, Grado primer, Curso primero.
 Idem, Grado primero, Curso segundo.
 Idem, Grado segundo, Curso primero.
 Idem, Grado tercero, Curso primero.
 Idem, Grado tercero, Curso segundo.
 Idem, Grado superior, Curso primero.

Diversos autores

El imperio de los enanitos, C. Diez Lois.
 Los primeros pasos, Primera Parte, Pérez Anton.
 Idem, Segunda parte, idem.
 Estrella del mar, Isabel Ceix.
 Autora, Filemón Blázquez.
 Ternura, idem.
 Un Héroe de diez años, Barberán.
 Catecismo Patriótico Infantil, Menéndez Reigada.
 Cervantes en la escuela, Muñoz Vigo.
 Pepito el Bebé, J. Iglesias.
 Pepito el Infante, idem.
 Pepito el Valiente, idem.
 Pepito el Estudiante, idem.
 Aritmética, Eduardo de Fraga.
 Cuaderno de Aritmética, Jardona Cerdá.
 Cuaderno de Geometría, idem.
 Geometría, E. Ramírez.
 Rudimentos de Aritmética, Macías y Portillo.
 Nociones generales de Aritmética, Fernández Medrano.
 Historia de España, Primer Grado, A. Salvá.
 Idem Segundo grado, idem.
 El libro de Historia, Berrueta.
 El libro de Viajes, Menoyo Portalés.
 Geografía Universal (para el maestro), Cristobal de la Reina.
 Atlas escolar, compendio elemental, Porcela.
 Cuaderno de Geografía, Cardona, Cerdá.
 Idem, idem, Europa i América, idem.
 Idem, idem, España, idem.
 Idem, idem, Asia, África y O. idem.
 Asturias cartográfica, A. Muñoz Vigo.
 España es mi madre (inédita), Enrique Herrera.
 Lecciones de cosas, Fernando Porcel.
 Cuaderno de Anatomía, Cardona Cerdá.
 Cuaderno de Historia Natural, idem.
 Ejercicios de lenguaje, Antonio J Onieva.
 Cartillas, Primera parte, Solvano Fernández.
 Cartilla, segunda parte, idem.
 La Naturaleza y el hombre, Manuel Montilla.
 Haciendo Patira, E. Velicia.
 Mi sendero, Mariano Lampreave.
 Sugerencias (inédito), León Domingo.
 Lectura Bíblicas, Ezequiel Solana.

- (5) Ordre del 4 de setembre de 1936 publicada en els butlletins del 8 i 10 de setembre del mateix anys.
- (6) i (7) ibidem.
- (8) BOE del 7 i 8 de setembre de 1938, circular del 30 d'agost.
- (9) Ordre del 6 de maig de 1940. BOE del 14 i 15 de maig de 1940.
- (10) BOE del 12 de desembre de 1951.
- (11) BOE deL 18 de juliol de 1955.
- (12) BOE del 13 de març de 1971, ordre del 27 de febrer anterior.
- (13) BOE 21-22 de setembre.
- (14) (15) i 16 Ibidem.
- (17) Ibidem.
- (18) BOE 29 d'abril de 1938, ordre del 25 anterior.
- (19) BOE 13 de març de 1939, ordre del mateix mes.
- (20) BOE de 25 d'agost del 1942, ordre del 17 anterior.
- (21) Ibidem.
- (22) BOE 15 d'abril, ordre del dia 10.
- (23) Ordre 14 d'abril, publicada en el BOE els dies 17-18 del mateix mes.
- (24) BOE 28 de juny de 1963, ordre de l'11 de juny.
- (25) BOE 21 de gener de 1958.
- (26) Disposicions que cita Francisca Montilla en la seva obra *Selección de libros escolares*, CSIC Madrid, 1954.
- (27) Ordre del 15 de desembre de 1938 BOE del 19 de desembre de 1938.
- (28) BOE 1 d'abril de 1958, decret del 21 de març.
- (29) Entre d'altres vegeu: BOE 18 d'octubre de 1941; BOE 9 d'agost de 1958; Ordre del 27 de gener de 1968, publicada al BOE el 8 de febrer; BOE de l'1 d'abril de 1961, BOE del 13 de març de 1971; BOE del 22 de juliol de 1972; Ordre del 2 de desembre de 1974.